

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

เรื่อง การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึง
กระบวนการยุติธรรม
(The protection of rights and liberties
in accessing justice)

จัดทำโดย นายสุรัชย์ เลี้ยงบุญเลิศชัย
รหัส ๕๘๐๓๔๕

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๓
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

เรื่อง การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึง
กระบวนการยุติธรรม
(The protection of rights and liberties
in accessing justice)

จัดทำโดย นายสุรชัย เลี้ยงบุญเลิศชัย
รหัส ๕๘๐๓๔๕

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๓
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
Abstract	ข
๑. บทนำ	๑
๒. แนวความคิด และหลักความคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม	๑
๒.๑ ความหมายและประเภทของสิทธิและเสรีภาพ	๑
๒.๒ หลักความคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน	๒
๒.๓ หลักความเสมอภาคของบุคคล	๓
๒.๓.๑ ความหมายของหลักความเสมอภาค	๓
๒.๓.๒ หลักความได้สัดส่วน และหลักความจำเป็น	๔
๒.๔ ความหมายของกระบวนการยุติธรรม	๕
๒.๕ หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม	๕
๓.สาระสำคัญของการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค	๖
๓.๑ หลักการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์	๖
๓.๒ หลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ	๖
๓.๓ หลักการคุ้มครองความเสมอภาค	๖
๓.๔ หลักการจำกัดสิทธิและเสรีภาพ	๗
๓.๕ สิทธิในกระบวนการยุติธรรม	๘
๔. การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม	๙
๔.๑ การคุ้มครองสิทธิของประชาชนด้านกระบวนการยุติธรรม	๙
๔.๑.๑ สิทธิในชั้นสอบสวน	๙
๔.๑.๒ สิทธิในชั้นการพิจารณาคดีของศาล	๙
๔.๑.๓ สิทธิที่จะได้รับความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐ	๑๐
๔.๒ แนวทางการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม	๑๐
๔.๒.๑ สิทธิการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็วและทั่วถึง	๑๐
๔.๒.๒ การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม	๑๑

๔.๒.๓ การช่วยเหลือตามพระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทน และค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔	๑๑
๔.๒.๔ การจัดตั้งกองทุนยุติธรรม	๑๒
๕. บทสรุป และข้อเสนอแนะ	๑๓
๕.๑ บทสรุป	๑๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔
บรรณานุกรม	๑๖

การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึง กระบวนการยุติธรรม

นายสุรชัย เลี้ยงบุญเลิศชัย^๑

บทคัดย่อ

บทคัดย่อหรือสาระสังเขป

ในสังคมเสรีประชาธิปไตยนั้น ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการได้รับความยุติธรรมทางสังคมอย่างเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรมของรัฐ (criminal justice system) และถือเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องดำเนินการให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมที่รวดเร็ว เป็นธรรม และมีความเสมอภาค การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เพิ่งปรากฏในประเทศไทยในระยะเวลาประมาณกว่าทศวรรษ โดยมีรากฐานมาจากหลักสิทธิมนุษยชนในประเทศทางตะวันตก หรือกล่าวอีกในหนึ่ง สิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน ซึ่งมุ่งหมายคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพของประชาชนเป็นสำคัญ

สำหรับประเทศไทยนั้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยหลายฉบับที่ผ่านมาได้มีการรับรองถึงการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม แต่ในทางปฏิบัติยังพบว่ามีสภาพปัญหา และอุปสรรคหลายประการที่ทำให้การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชนยังไม่ได้ได้รับความสะดวก รวดเร็ว และเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัญหาในเชิงระบบและโครงสร้างของกระบวนการยุติธรรมที่องค์กรที่เกี่ยวข้องได้พยายามที่จะร่วมกันแก้ไขในบางประการ เช่น การจัดตั้งกองทุนยุติธรรม เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้สะดวก และเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น อันจะช่วยคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมสมดังเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฯ ต่อไป

คำสำคัญ

การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กระบวนการยุติธรรม

^๑ นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, เนติบัณฑิตไทย สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ คนที่หนึ่ง.

Abstract

In the liberal and democratic society, people should have right to get justice equally, especially the justice in criminal justice system. It is obligatory that the state by authorities concerned should provide their people to access justice system fairly and equally. “To access justice” or “to access justice system” were originally found in Thailand for a decades. They were basically derived from the principle of human right in western countries. In other words, the right to access justice system is closely related to the concept of human right which is aimed to protect the rights and liberties of people.

For Thailand, the protection of rights and liberties in accessing justice system were also promulgated in many constitutions of the Kingdom of Thailand. However, in practice, there are obstacles and problems occurred in accessing justice system, such as the inconvenient, delayed and unequalled justice system, which were doubted in systematic and constructive of the justice system. Anyway, authorities concerned tried to solve these problems, for example establishing the justice fund to provide people in accessing justice with more convenient and equally as the constitution concerned.

การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

๑. บทนำ

การคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพ เป็นหลักการพื้นฐานของประเทศเสรีประชาธิปไตยที่ยุ่บนรากฐานของความเป็นนิติรัฐ เห็นได้จากรัฐธรรมนูญของแต่ละประเทศได้มีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของประชาชนปรากฏไว้ในรัฐธรรมนูญฯ หรือบางประเทศได้ให้ความสำคัญถึงการรับรองและคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพโดยกล่าวถึงการคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพไว้ในอารัมภบทของรัฐธรรมนูญ เช่น รัฐธรรมนูญของประเทศสาธารณรัฐฝรั่งเศส เป็นต้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นเรื่องได้รับการรับรองด้วยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ และเป็นเรื่องที่รัฐจะต้องให้ความสำคัญเป็นลำดับแรก แต่ในการคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพบางประการ ประชาชนยังคงมีข้อจำกัดในการเข้าถึง เช่น สิทธิและเสรีภาพของประชาชนในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น ซึ่งข้อจำกัดมาจากหลายสาเหตุ ทำให้การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชนไม่ได้รับความสะดวก รวดเร็ว และทั่วถึงดังเช่นที่กำหนดไว้ในบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งในปัจจุบัน รัฐได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาคอขวดดังกล่าว

บทความนี้ จึงขอเสนอข้อพิจารณาเกี่ยวกับการการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม โดยมีการนำเสนอ แนวความคิด และหลักความคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม สารสำคัญของ การคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพ รวมถึงการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม บทสรุปและข้อเสนอแนะ เพื่อให้บุคคลที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผลเป็นรูปธรรมต่อไป

๒. แนวความคิดและหลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

๒.๑ ความหมายและประเภทของสิทธิและเสรีภาพ

“สิทธิ” ตามความหมายโดยทั่วไป หมายถึง อำนาจที่กฎหมายรับรองคุ้มครองให้แก่บุคคลในอันที่จะเรียกร้องให้บุคคลอื่นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง สิทธิจึงก่อให้เกิดหน้าที่แก่บุคคลอื่นด้วย^๑ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สิทธิเป็นประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ และเป็นกรณีที่กฎหมายบัญญัติให้ประโยชน์แก่บุคคลไว้โดยบุคคลผู้ได้รับประโยชน์สามารถใช้สิทธิทางศาลเพื่อรักษาสิทธิ^๒

^๑ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ, กรุงเทพมหานคร ; วิญญูชน, ๒๕๓๘, หน้า ๒๑.

^๒ หยุต แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๑๘๘.

นอกจาก “สิทธิ” ตามความหมายทั่วไปแล้ว “สิทธิตามรัฐธรรมนูญ” จะหมายถึง อำนาจตามรัฐธรรมนูญ ที่ได้บัญญัติให้การรับรองคุ้มครองแก่บุคคลในการที่จะกระทำหรือไม่กระทำการใด ซึ่งในบางกรณีการรับรองดังกล่าวได้ก่อให้เกิดสิทธิเรียกร้องให้รัฐดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิทธิตามกฎหมายมหาชน (das subjektive öffentliches Recht) ที่ผูกพันองค์กรผู้ใช้นโยบายรัฐ ทั้งหลายที่จะต้องให้การเคารพและคุ้มครองตามสิทธิตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว^๓

ส่วน “เสรีภาพ” คืออำนาจของบุคคลในอันที่จะกำหนดตนเองด้วยใจตามปรารถนา ปราศจากการขู่เข็ญให้ต้องกระทำหรือไม่กระทำการจากบุคคลภายนอก^๔ เสรีภาพจึงหมายถึง อำนาจในการกำหนดตนเองโดยอิสระของบุคคลที่จะกระทำการใดหรือไม่กระทำการใดอันเป็นอำนาจ ที่เหนือตนเอง^๕

สิทธิและเสรีภาพ มักเป็นคำที่ใช้ควบคู่กัน แต่มีลักษณะแตกต่างกันบางประการที่สำคัญ คือ สิทธิเป็นประโยชน์ในการที่บุคคลจะเรียกร้องจากบุคคลอื่น ส่วนเสรีภาพ คือ ประโยชน์ในลักษณะ ที่บุคคลจะกระทำการใด ๆ โดยไม่ถูกบังคับหรือตกอยู่ภายใต้อาณัติ เป็นอำนาจที่บุคคลมีเหนือตนเอง ในการตัดสินใจกระทำการใด ๆ เสรีภาพจะไม่ก่อให้เกิดหน้าที่ต่อบุคคลอื่น^๖

การกำหนดประเภทของสิทธิและเสรีภาพ อาจแบ่งออกได้หลายลักษณะ ซึ่งในที่นี้ จะกล่าวถึงการแบ่งสิทธิและเสรีภาพตามแนวความคิดของเยอรมันโดย Georg Jellinek ผู้เสนอ แนวคิดดังกล่าว โดยสรุปได้ ๓ ประเภท ดังนี้^๗

๑. สิทธิในเชิงปฏิเสธ (Status Negativus) สิทธิในเชิงปฏิเสธมีลักษณะเป็นสิทธิในการป้องกัน (Abwehrrecht) เป็นสิทธิในการป้องกันการก้าวร้าวของอำนาจรัฐเพื่อปกป้องเสรีภาพ ของปัจเจกบุคคล เช่น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เสรีภาพในเคหสถาน เสรีภาพในทางวิชาการ เป็นต้น

๒. สิทธิในเชิงเรียกร้อง (status Potivus) เป็นสิทธิในการเรียกร้องให้รัฐดำเนินการ เพื่อประโยชน์ของบุคคล และสิทธิดังกล่าวจะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย เช่น สิทธิที่จะใช้สิทธิ ทางศาล สิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน สิทธิในการรับบริการสาธารณสุข เป็นต้น

๓. สิทธิกระทำการ (Status activus) เป็นสิทธิของบุคคลในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการ สร้างเจตจำนงทางการเมือง ซึ่งมักออกมาในรูปของ “สิทธิพลเมือง” เช่น สิทธิเลือกตั้ง และมักจะ จำกัดให้เฉพาะเพียงพลเมืองของชาตินั้น เช่น สิทธิเลือกตั้ง สิทธิในการลงสมัครรับเลือกตั้ง เป็นต้น

๒.๒ หลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน (die Gewährleistung persönlicher Grundrechte)

หลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ เป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญของหลักนิติรัฐ การกระทำของรัฐทั้งหลายต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับคุณค่าของสิทธิของประชาชนตามที่ บทบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ การแทรกแซงสิทธิและเสรีภาพของบุคคล รัฐจะสามารถกระทำได้เฉพาะ

^๓ บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์, กรุงเทพฯ : วิญญูชน, ๒๕๕๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๔๙.

^๔ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒.

^๕ บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๖ บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๗ Piroth/Schlink, Grundrechte – Staatsrecht II, 9. Aufl., S.21 ; บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๒-๕๓.

เมื่อมีกฎหมายซึ่งผ่านความเห็นชอบจากตัวแทนของประชาชนอนุญาตไว้เท่านั้น ทั้งนี้ตามหลักความชอบธรรมทางประชาธิปไตย^๘ ซึ่งการคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพจากการละเมิดของรัฐ มี ๓ ระดับ^๙ คือ

๑. การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพที่เด็ดขาด หมายถึง สิทธิ เสรีภาพ ที่องค์กรของรัฐไม่สามารถละเมิดสิทธิ เสรีภาพนี้ได้ ถือเป็นสิทธิเสรีภาพเด็ดขาด เช่น สิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย เสรีภาพในความเชื่อและนับถือศาสนา เป็นต้น

๒. การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ จากการละเมิดของฝ่ายบริหาร ซึ่งการจะดำเนินการจำกัดสิทธิ เสรีภาพของประชาชนต้องกระทำโดยกฎหมายที่ตราขึ้นโดยเจตจำนงของประชาชนหรือตัวแทนของประชาชนในรัฐสภาหรือองค์กรที่ใช้อำนาจอธิปไตยเท่านั้น เช่น การเวนคืนที่ดินต้องกระทำโดยการตราพระราชบัญญัติเวนคืนที่ดิน เนื่องจากเป็นการกระทบต่อสิทธิ เสรีภาพของประชาชน เป็นต้น

๓. การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพในกรณีที่มีการละเมิด เป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจากรัฐหรือจากเอกชนมิให้ถูกละเมิด โดยต้องมีการกำหนดโทษไว้หากมีการละเมิดสิทธิ เสรีภาพเกิดขึ้น ทั้งทางแพ่งและอาญา และจะต้องมีองค์กรที่ทำหน้าที่วินิจฉัยชี้ขาดคือ ศาลซึ่งเป็นองค์กรที่ใช้อำนาจตุลาการ ซึ่งก็คือศาลรัฐธรรมนูญ ศาลยุติธรรม ศาลปกครองให้การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๓ หลักความเสมอภาคของบุคคล

๒.๓.๑ ความหมายของหลักเสมอภาค

หลักความเสมอภาค (Principle of Equality) เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคลที่ได้มีการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเสมอมา^{๑๐} หลักความเสมอภาคถือเป็นหลักรัฐธรรมนูญทั่วไป ที่คุ้มครองสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกันตามกฎหมาย โดยให้ทุกคนมีความเสมอภาคต่อหน้าภายใต้กฎหมาย และห้ามมิให้มีการเลือกปฏิบัติอันทำให้เกิดความไม่เสมอภาคแก่บุคคล สำหรับสาระสำคัญของหลักความเสมอภาค จะประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๔ ประการ^{๑๑} คือ

๑. หลักความเสมอภาคของบุคคลภายใต้กฎหมาย
 ๒. หลักความเสมอภาคของบุคคลในการทำงานในหน่วยงานของรัฐ
 ๓. หลักความเสมอภาคของบุคคลในการได้รับบริการสาธารณะ
 ๔. หลักความเสมอภาคของบุคคลต่อการรับภาระสาธารณะ
- อย่างไรก็ดี ความเสมอภาคภายใต้รัฐธรรมนูญของไทย สามารถแบ่งได้^{๑๒} ดังนี้

^๘ บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๓.

^๙ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, หลักกฎหมายว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ, กรุงเทพฯ : วิญญูชน, ๒๕๔๗, หน้า ๑๙๔-๑๙๕

^{๑๐} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๓๐.

^{๑๑} ศูนย์ศึกษาคดีปกครอง สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง, เอกสารวิชาการ เรื่อง หลักความเสมอภาคและการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม, หน้า ๓.

^{๑๒} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

๑. หลักความเสมอภาคทั่วไป หมายความว่า บุคคลไม่ว่าจะมีฐานะทางกฎหมายอย่างไรก็ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน เช่น การเป็นตำรวจไม่ก่อให้เกิดสิทธิแก่ตำรวจที่ไม่ต้องรับโทษในคดีอาญา เป็นต้น หลักความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย จึงเป็นหลักความเสมอภาคทั่วไปที่บุคคลอาจเรียกร้องต่อรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติต่อตนเช่นเดียวกับบุคคลอื่นอย่างเท่าเทียมกัน

๒. หลักความเสมอภาคเฉพาะเรื่อง หมายความว่า ความเสมอภาคของบุคคลภายในขอบเขตเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ เช่น ความเสมอภาคในกระบวนการยุติธรรมที่บุคคลสามารถใช้สิทธิทางศาลในการนำคดีเข้าสู่การพิจารณาในศาลที่มีเขตอำนาจอย่างเท่าเทียมกัน และได้รับการพิจารณาตามกระบวนการพิจารณาอย่างเดียวกัน

๒.๓.๒ หลักความได้สัดส่วน และหลักความจำเป็น

หลักความได้สัดส่วน (Der Grundsatz der Verhältnismaßigkeit) ตามหลักกฎหมายเยอรมัน ถือเป็นหลักกฎหมายทั่วไป และได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในสหภาพยุโรป โดยหลักการดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากหลักความยุติธรรม สำหรับประเทศเยอรมันแล้ว หลักความได้สัดส่วนมีความสำคัญอย่างยิ่งกับศาลรัฐธรรมนูญสหพันธ์ ในการนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาในกรณีที่มีการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ตลอดจนการนำมาปรับใช้ กรณีการตรวจสอบความชอบด้วยกฎหมายของการกระทำในทางปกครองที่เป็นการแทรกแซงสิทธิและเสรีภาพ ซึ่งศาลปกครองเยอรมนี ได้นำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบความชอบด้วยกฎหมายมานานแล้ว^{๑๓}

สำหรับสาระสำคัญของหลักความได้สัดส่วน มีสาระสำคัญอยู่ ๓ ประการ^{๑๔} คือ

๑. ความเหมาะสม (Geeignetheit) หมายถึง มาตรการหรือวิธีการอันใดอันหนึ่งจะสามารถทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่มุ่งหมายได้หรือไม่ โดยมาตรการที่รัฐเลือกใช้จะต้องเป็นมาตรการที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า มีความเป็นไปได้ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว

๒. หลักความจำเป็น (Erforderlichkeit/Notwendigkeit) หมายถึง มาตรการหรือวิธีการที่เหมาะสมที่รัฐเลือกนั้น จะมีความจำเป็นเมื่อไม่สามารถที่จะเลือกมาตรการอื่นใดที่มีผลเช่นเดียวกับมาตรการที่เลือก อีกทั้งมาตรการที่เลือกนั้นจะต้องมีผลกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐานน้อยที่สุด^{๑๕}

๓. หลักความได้สัดส่วนในความหมายอย่างแคบ (Verhältnismäßigkeit im engeren Sinne) หมายถึง มาตรการหรือวิธีการที่รัฐเลือกนั้น นอกจากจะเป็นมาตรการที่มีความเหมาะสมและจำเป็นแล้ว รัฐจะต้องชั่งน้ำหนักระหว่างประโยชน์มหาชนที่จะได้รับกับประโยชน์เอกชนที่จะเสียไป เนื่องจากปฏิบัติตามมาตรการดังกล่าว^{๑๖}

^{๑๓} Klaus Stern, Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Band III/2, S. 764.

^{๑๔} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗๓-๒๗๕.

^{๑๕} BVerfGE ๗, ๓๗๗ (๔๐๕); ๑๔, ๒๘๘ (๓๐๓); ๑๖, ๑๔๗ (๑๗๒).

^{๑๖} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๘๕.

๒.๔ ความหมายของกระบวนการยุติธรรม

กระบวนการยุติธรรม หมายความว่า กลไกทางสังคมที่ทำหน้าที่ด้านการยุติธรรม ซึ่งเป็นภารกิจร่วมกันของทุกคนในการควบคุมสังคม บังคับใช้กฎหมาย ปฏิบัติต่อผู้กระทำผิด และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้ความเป็นธรรมในทางกฎหมาย และแก้ไขความขัดแย้งต่อบุคคลที่รัฐจะมอบหมายให้หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมดำเนินการ หรือมอบภารกิจยุติธรรมทางเลือกบางอย่างให้หน่วยงานอื่นของรัฐ รวมทั้งชุมชนดำเนินการก็ได้

สำหรับความมุ่งหมายของกระบวนการยุติธรรม คือ การสร้างความสุขในสังคม โดยการป้องกันแก้ไขปัญหาอาชญากรรม การคุ้มครองความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การแก้ไขและป้องกันข้อพิพาท ชัดแจ้ง และมุ่งหวังถึงผลสัมฤทธิ์ของความยุติธรรมของมนุษยธรรมที่จะเกิดขึ้น

๒.๕ หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม

กระบวนการยุติธรรมที่สำคัญสามารถแบ่งได้เป็น กระบวนการยุติธรรมทางอาญาและกระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง ซึ่งมีหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม โดยกล่าวสรุปได้ ดังนี้

๒.๕.๑ กระบวนการยุติธรรมทางอาญา จะประกอบด้วย

๑) พนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจ โดยเมื่อมีการกระทำผิดทางอาญาเกิดขึ้น พนักงานฝ่ายปกครอง หรือตำรวจที่เป็นพนักงานสอบสวนมีหน้าที่เป็นหน่วยงานต้นทางในการจับกุมสอบสวนผู้กระทำความผิดหรือผู้เสียหาย ตามกฎหมายอาญาฐานใดฐานหนึ่ง

๒) พนักงานอัยการ เปรียบเสมือนทนายความแผ่นดิน ซึ่งดำเนินการฟ้องร้องผู้ต้องหาส่งศาล โดยเป็นโจทก์ในคดีอาญา

๓) ศาลยุติธรรม เป็นผู้ที่มีอำนาจพิพากษาคดีอาญา ที่พนักงานอัยการหรือผู้เสียหายเป็นโจทก์ฟ้อง

๔) พนักงานคุมประพฤติ หรือ เจ้าหน้าที่พักการลงโทษ เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ควบคุมและสอดส่องความประพฤติของผู้กระทำผิดที่ศาลรอลงอาญา หรือใช้กิจกรรมชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ในการแก้ไขฟื้นฟูความประพฤติ

๕) เจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการควบคุมหรือปล่อยตัวผู้ต้องหา หรือจำเลยตามคำสั่งศาลในกระบวนการพิจารณาคดี

๒.๕.๒ กระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง จะประกอบด้วย

๑) คู่ความ คือ ผู้ยื่นฟ้อง (โจทก์) หรือผู้ถูกฟ้อง (จำเลย) นอกจากนั้น คู่ความยังหมายถึง ผู้ร้องเรียนสำหรับคดีที่ไม่มีข้อพิพาท และหมายความรวมถึงบุคคลผู้มีสิทธิกระทำการแทนคู่ความตามกฎหมาย

๒) ศาลยุติธรรม

๓) เจ้าพนักงานบังคับคดี คือ เจ้าพนักงานของศาล หรือพนักงานอื่นผู้มีอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของคู่ความในระหว่างการพิจารณา หรือเพื่อบังคับตามคำพิพากษาหรือคำสั่ง เจ้าพนักงานบังคับคดี ถือเป็นเจ้าพนักงานของศาลและมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของศาล

๓. สารสำคัญของ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาค

๓.๑ หลักการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Human Dignity) หมายถึง คุณค่าอันมีลักษณะเฉพาะและเป็นคุณค่าที่มีความผูกพันอยู่กับความเป็นมนุษย์ โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึง เพศ เชื้อชาติ ศาสนา หรือคุณสมบัติอื่น ๆ ของบุคคลนั้น เป็นสาระที่มนุษย์แต่ละคนมีและได้รับ^{๑๗}

ตามกฎหมายพื้นฐานของประเทศเยอรมนีนั้น “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” (Menschenwürde) เป็นคุณค่าสูงสุดของรัฐธรรมนูญ^{๑๘} การดำเนินการต่าง ๆ ของรัฐ ต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และต้องให้ความปกป้องคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงถือว่าเป็นหลักพื้นฐานสำหรับหลักเสรีภาพของบุคคล และหลักความเสมอภาคด้วยการตีความเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพทั้งหลาย จึงต้องนำเนื้อหาของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นพื้นฐานในการตีความสิทธิ เสรีภาพอื่น ๆ ด้วย และหากมีการกระทำอันเป็นการละเมิดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แล้ว บุคคลนั้นย่อมต้องสามารถที่จะใช้สิทธิเรียกร้องต่อศาลได้ เพื่อให้รัฐดำเนินการปกป้องคุ้มครองต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลนั้น

๓.๒ หลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ

การประกันสิทธิ เสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนเกิดขึ้น และตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นนิติรัฐของรัฐนั้น ๆ ซึ่งในรัฐเสรีประชาธิปไตยยอมรับหลักความเป็นธรรมของปัจเจกบุคคล จะใช้ความเคารพต่อขอบเขตของสิทธิ เสรีภาพของปัจเจกบุคคล การแทรกแซงในสิทธิและเสรีภาพของบุคคลจะกระทำมิได้ เว้นแต่ตามที่บทบัญญัติแห่งกฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น ทั้งนี้ เพื่อมุ่งหวังให้เป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลให้มีผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง

ทั้งนี้ เพื่อเป็นหลักประกันแก่สิทธิและเสรีภาพของบุคคลไม่ให้ถูกละเมิด การจำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชน จะต้องมีผลเป็นการบังคับเป็นการทั่วไป และไม่มุ่งหมายใช้กับกรณีใดเป็นการเฉพาะ การกำหนดให้ระบอบบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญให้อำนาจในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพ แต่จะกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธิและเสรีภาพนั้นไม่ได้ ก็เป็นหลักประกันสิทธิและเสรีภาพของบุคคลไม่ให้ถูกละเมิด และการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพโดยองค์กรตุลาการ^{๑๙}

๓.๓ หลักการคุ้มครองความเสมอภาค

หลักความเสมอภาคเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มนุษย์จะดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี หากมนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมมนุษย์คนอื่น ๆ ในสังคม หลักความเสมอภาคเป็นหลักที่ทำให้ประชาชนทุกคนได้รับการปฏิบัติจากรัฐอย่างเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาคในทางกฎหมาย หรือในทางหน้าที่หรือภาระ เช่น ความเสมอภาคในการเสียภาษีอากร หรือความเสมอภาคในการรับราชการทหาร^{๒๐}

^{๑๗} Klaus Stern, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Band III/๒, Allgemeine Lehren der Grundrechte, S. ๑๑๓.

^{๑๘} BVerfGE.๕, ๘๕ (๒๐๔).

^{๑๙} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๓.

^{๒๐} หลวงประดิษฐมนูธรรม, “คำอธิบายกฎหมายปกครอง” ในประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของปรีดี พนมยงค์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒, หน้า ๑๕๔.

สำหรับสาระสำคัญของหลักการคุ้มครองความเสมอภาค มีความมุ่งหมายเพื่อมิให้มีการปฏิบัติต่อเรื่องที่มีความเหมือนกันในสาระสำคัญให้แตกต่างกันตามอำเภอใจ (Willkürverbot)^{๒๑} แต่ก็มีได้หมายความว่าทุกคนจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันโดยมิได้คำนึงถึงข้อแตกต่างใด ๆ การปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน จึงหมายถึง กรณีที่ต้องมีข้อเท็จจริงอย่างเดียวกัน หรือมิได้แตกต่างกันในสาระสำคัญ ย่อมต้องได้รับการปฏิบัติที่เสมอภาคเช่นเดียวกัน^{๒๒} หลักการคุ้มครองความเสมอภาคที่ปรากฏในระบบกฎหมายไทยอาจแบ่งแยกได้เป็น ๒ ประเภท^{๒๓} คือ

๑. หลักความเสมอภาคที่มีการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ประเทศไทยได้มีการบัญญัติรับรองหลักความเสมอภาคไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย คือ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕^{๒๔} ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของความเสมอภาคตามกฎหมาย ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการคุ้มครองความเสมอภาคและหลักการดังกล่าวได้รับการพัฒนาต่อมาจนถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

๒. หลักความเสมอภาคที่ปรากฏในรูปของคำวินิจฉัยและคำพิพากษาของศาล นอกจากหลักความเสมอภาคที่ได้มีการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรงแล้ว เมื่อมีกรณีกล่าวอ้างว่า บทบัญญัติของกฎหมายใดได้ขัดหรือแย้งกับความเสมอภาค ศาลรัฐธรรมนูญจะเป็นผู้ทำหน้าที่วินิจฉัยว่าบทบัญญัติของกฎหมายดังกล่าวขัดกับหลักความเสมอภาคหรือไม่ ตัวอย่างเช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๓๗/๒๕๕๒ ซึ่งมีสาระสำคัญโดยสรุปว่า หลักการคุ้มครองความเสมอภาคทางกฎหมายที่ห้ามมิให้มีการปฏิบัติที่แตกต่างกันระหว่างบุคคลที่มีสถานะเดียวกันโดยไม่มีเหตุอันสมควร เมื่อสำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา (ปัจจุบันคือสำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดิน) มีลักษณะพิเศษมิใช่ส่วนราชการ มิใช่รัฐวิสาหกิจ และมีได้เป็นหน่วยงานเอกชนอันจะต้องอยู่ภายใต้บังคับกฎหมายเกี่ยวกับแรงงานแล้ว การปฏิบัติต่อของสำนักงานฯ ในลักษณะที่แตกต่างไปจากที่บัญญัติไว้ในกฎหมายแรงงาน จึงเป็นการสมเหตุสมผลกับสถานะของผู้ปฏิบัติงานในสำนักงานฯ ไม่เป็นการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมตามรัฐธรรมนูญฯ มาตรา ๓๐ วรรคสาม ของรัฐธรรมนูญฯ ๔๐

๓.๔ หลักการจำกัดสิทธิและเสรีภาพ

การจำกัดสิทธิและเสรีภาพ (Grundrechtbeschränkung) นั้นอาจกระทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องกระทำภายใต้เงื่อนไขตามที่รัฐธรรมนูญฯ ได้กำหนดไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การแทรกแซงในสิทธิเสรีภาพจะต้องได้รับมอบอำนาจจากรัฐธรรมนูญ ในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพมีเงื่อนไขการจำกัดสิทธิเสรีภาพ ๒ เงื่อนไข^{๒๕} คือ

๑. เงื่อนไขทั่วไป เป็นกรณีที่สิทธิและเสรีภาพ อาจจำกัดได้โดยบทบัญญัติของกฎหมายธรรมดา เช่น การตรวจค้นเคหสถานหรือที่รโหฐาน จะทำได้เมื่อมีคำสั่งหรือหมายของศาล

๒. เงื่อนไขพิเศษ เป็นกรณีที่สิทธิและเสรีภาพ อาจจำกัดได้ เมื่อเป็นกรณีที่เข้าเงื่อนไขตามที่รัฐธรรมนูญฯ กำหนดเท่านั้น เช่น การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ ตามมาตรา ๔๒ รัฐธรรมนูญฯ ๔๐

^{๒๑} BVerfGE, ๔๙, ๑๔๘ (๑๖๕).

^{๒๒} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๒.

^{๒๓} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

^{๒๔} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

^{๒๕} บรรเจิด สิงคะเนติ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๓.

โดยเพื่อกิจการของรัฐอันเป็นสาธารณูปโภค การอันเป็นการจำเป็นเพื่อป้องกันประเทศ ฯลฯ จะกระทำได้ด้วยเฉพาะเหตุพิเศษตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดเท่านั้น

ทั้งนี้ การแทรกแซงในสิทธิ และเสรีภาพของประชาชนยังต้องคำนึงถึงเงื่อนไข บางประการที่ไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรด้วย เช่น การแทรกแซงสิทธิและเสรีภาพ จะต้องคำนึงถึงหลักความได้สัดส่วน (Der Grundsatz der Verhältnismaßigkeit) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และจะต้องไม่กระทบกระเทือนถึงสาระสำคัญแห่งสิทธิ (Wesengehaltsgarantie) หลักความจำเป็น หรือความเหมาะสมด้วย เช่น การจำกัดสิทธิและเสรีภาพต้องคำนึงถึง "ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์" เนื่องจากถือเป็นสาระสำคัญของสิทธิขั้นพื้นฐานของสิทธิและเสรีภาพใด ๆ หากว่าการจำกัดสิทธิ และเสรีภาพใด ๆ ละเมิดต่อหลักการดังกล่าวย่อมเป็นการขัดต่อสาระสำคัญแห่งสิทธินั้นด้วย

๓.๕ สิทธิในกระบวนการยุติธรรม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๔๐^{๖๖} ได้วางหลักของ สิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชน โดยมีสาระสำคัญ^{๖๗} ดังต่อไปนี้

๑. สิทธิเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ประชาชนต้องสามารถเข้าถึงเพื่อใช้บริการต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมได้ง่าย สะดวก รวดเร็ว และทั่วถึง

๒. สิทธิในการพิจารณาโดยเปิดเผย ประชาชนต้องมีสิทธิพื้นฐานในการพิจารณาคดี โดยเปิดเผย ทราบข้อเท็จจริง และตรวจเอกสารอย่างเพียงพอ

๓. สิทธิในการพิจารณาอย่างถูกต้อง รวดเร็ว และเป็นธรรม ซึ่งบุคคลมีสิทธิที่จะให้ คดีของตนได้รับการพิจารณาอย่างถูกต้อง รวดเร็ว และเป็นธรรม

๔. สิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเหมาะสม ซึ่งประชาชนไม่ว่าจะเป็น ผู้ต้องหา โจทก์ จำเลย คู่กรณี ผู้มีส่วนได้เสีย หรือพยานในคดี มีสิทธิได้รับการปฏิบัติที่เหมาะสม ถูกต้อง รวดเร็ว เป็นธรรม

กล่าวโดยสรุป สิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชนเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐธรรมนูญ บัญญัติและรับรองถึงสิทธิดังกล่าวไว้ เพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในการเข้าถึง กระบวนการยุติธรรม ทั้งในเรื่องการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมที่ต้องเข้าถึงได้สะดวกและรวดเร็ว การรับทราบข้อเท็จจริงในกระบวนการพิจารณาโดยเปิดเผย และเป็นการพิจารณาอย่างถูกต้อง ตลอดจนต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเหมาะสม และเป็นธรรม ในการพิจารณาในกระบวนการยุติธรรม ตั้งแต่เริ่มกระบวนการจนถึงสิ้นสุด

^{๖๖} โปรดดู รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๔๐.

^{๖๗} จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, ระเบียบวิธีและยุติธรรมทางเลือก : แนววิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์, สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖, หน้า ๗๙-๘๐.

๔. การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

๔.๑ การคุ้มครองสิทธิของประชาชนด้านกระบวนการยุติธรรม

๔.๑.๑ สิทธิในชั้นสอบสวน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๔๐^{๒๘} ได้บัญญัติและรับรองถึงสิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชนไว้ อันถือว่าเป็นกฎหมายแม่บทในการคุ้มครองสิทธิประชาชนทั้งปวงในกระบวนการยุติธรรม รวมถึงสิทธิในชั้นสอบสวนของประชาชนด้วย เช่น สิทธิในการได้รับการสอบสวนอย่างถูกต้อง รวดเร็ว เป็นธรรม สิทธิในการได้รับความคุ้มครองและความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐ สิทธิในการได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว เป็นต้น ซึ่งในรายละเอียดเกี่ยวกับสิทธิในชั้นสอบสวนนั้น ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาก็ได้มีการบัญญัติและรับรองถึงสิทธิดังกล่าวไว้ เช่น สิทธิที่จะได้รับแจ้งข้อกล่าวหา สิทธิที่จะไม่ให้ถ้อยคำ เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง สิทธิในการขอหมายความเข้าร่วมฟังการสอบปากคำในชั้นสอบสวน เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า สิทธิในชั้นสอบสวนตามบทบัญญัติของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา บัญญัติเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการแห่งรัฐธรรมนูญฯ ที่มุ่งคุ้มครองสิทธิของประชาชนในชั้นสอบสวน

๔.๑.๒ การคุ้มครองสิทธิในชั้นการพิจารณาคดีของศาล

สำหรับสิทธิของประชาชนในชั้นการพิจารณาคดีของศาลนั้น สืบเนื่องมาจากบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๔๐ (๒) (๓) ที่บัญญัติและรับรองให้บุคคลมีสิทธิพื้นฐานในกระบวนการพิจารณา กล่าวคือ การได้รับการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย การได้รับทราบข้อเท็จจริงและตรวจเอกสารอย่างเพียงพอ การเสนอข้อโต้แย้งและพยานหลักฐานของตน ฯลฯ นอกจากนี้ บุคคลย่อมมีสิทธิที่จะให้คดีของตนได้รับการพิจารณาอย่างถูกต้อง รวดเร็ว และเป็นธรรม ซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญ โดยความล่าช้ามีผลเป็นการปฏิเสธความยุติธรรม^{๒๙} ซึ่งทำให้ผู้ถูกกล่าวหาที่ต้องถูกคุมขังเป็นเวลานานต้องเสียโอกาสในเรื่องต่าง ๆ

ทั้งนี้ ในชั้นพิจารณาคดีของศาล บุคคลย่อมมีสิทธิในการได้รับการช่วยเหลือในทางคดีจากทนายความ และได้มีการบัญญัติรับรองไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาว่า หากเป็นคดีที่มีอัตราโทษประหารชีวิต หรือในคดีที่จำเลยมีอายุไม่เกิน ๑๘ ปี ในวันที่ถูกฟ้องต่อศาล หากจำเลยไม่มีทนายความ ศาลต้องตั้งทนายความให้แก่จำเลย รวมถึงกรณีอื่น หากจำเลยไม่มีทนายความ ก็ให้ศาลตั้งทนายความให้^{๓๐} ซึ่งสิทธิการมีทนายความที่รัฐต้องจัดหาให้ดังกล่าว เป็นไปเพื่อคุ้มครองสิทธิการเข้าถึงความยุติธรรมในคดีในกรณีที่บุคคลไม่สามารถรับภาระในการจ่ายค่าตอบแทน^{๓๑} แก่ทนายความที่ว่าต่างคดีความให้

^{๒๘} โปรดดู รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๔๐.

^{๒๙} ขาดิ ชัยเดชสุริยะ, มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๕๙ หน้า ๑๐๔.

^{๓๐} โปรดดู ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๑๗๓ วรรคสอง.

^{๓๑} ชีพ จุลมนต์ สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ; รวมบทความวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ ชุดที่ ๑๒

“ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ ของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ”, กรุงเทพฯ : สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, ๒๕๕๗, หน้า ๑๒๖-๑๒๗

๔.๑.๓ สิทธิที่จะได้รับความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๔๐ (๕) ได้กล่าวถึงการคุ้มครอง และความช่วยเหลือที่ผู้เสียหาย ผู้ต้องหา จำเลย และพยานในคดีอาญา ซึ่งมีสิทธิในการที่จะได้รับความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐ ความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐดังกล่าว เช่น สิทธิในการได้รับการช่วยเหลือจากทนายความ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา โดยนอกจากสิทธิของผู้ต้องหาในการมีทนายความเพื่อช่วยเหลือในทางคดีแล้ว ยังมีบทบัญญัติให้รัฐต้องจัดหาทนายความให้กับผู้ต้องหาไว้ในกรณีต่าง ๆ ในชั้นสอบสวน เช่น กรณีตามมาตรา ๑๓๔/๑^{๓๒} แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา หรือกรณีผู้ต้องหาไม่มีสิทธิให้ทนายความหรือผู้ซึ่งตนไว้วางใจเข้าร่วมฟังการสอบปากคำตนได้^{๓๓} เป็นต้น ซึ่งในทางปฏิบัติการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในชั้นสอบสวนโดยรัฐนั้น พนักงานสอบสวนจะได้ประสานงานกับสภาทนายความ ซึ่งมีทนายความที่อยู่ปฏิบัติหน้าที่ตามที่สภาทนายความกำหนด

๔.๒ แนวทางการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

๔.๒.๑ สิทธิการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็ว และทั่วถึง

แม้ว่าสิทธิการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม (Access to Justice) ของประชาชนจะได้มีการบัญญัติและรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญหลายฉบับที่ผ่านมา แต่ในทางปฏิบัติยังพบสิทธิการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชนยังคงมีสภาพปัญหาบางประการ เช่น ความไม่เสมอภาคในการเข้าถึงความยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมที่ใช้เวลายาวนานกว่าคดีจะสิ้นสุด ปัญหาความยากจนกับการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น

สำหรับ แนวทางในการให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็ว และทั่วถึงอาจต้องเริ่มต้นจากการทำให้ประชาชนมีความรู้และเข้าใจในสิทธิที่ตนเองมี เช่น สิทธิในกระบวนการยุติธรรม โดยให้ประชาชนได้ทราบถึงสิทธิของตนในโอกาสแรกที่ต้องอยู่ในกระบวนการยุติธรรม โดยหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมทั้งหมดต้องร่วมมือกันเพื่อให้ประชาชนได้รับทราบถึงสิทธิของตน เนื่องจากประชาชนที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมส่วนใหญ่มักจะไม่ทราบถึงสิทธิที่ตนเองมีอยู่ และไม่ทราบว่าตนจะได้รับการช่วยเหลือได้จากรัฐบ้าง

^{๓๒} ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๑๓๔/๑ บัญญัติว่า

“ในคดีที่มีอัตราโทษประหารชีวิต หรือในคดีที่ผู้ต้องหาไม่เงินสืบแปดปีในวันที่พนักงานสอบสวนแจ้งข้อหา ก่อนเริ่มถามคำให้การให้พนักงานสอบสวนถามผู้ต้องหาว่ามีทนายความหรือไม่ ถ้าไม่มีให้รัฐจัดหาทนายความให้

ในคดีที่มีอัตราโทษจำคุก ก่อนเริ่มถามคำให้การให้พนักงานสอบสวนถามผู้ต้องหาว่ามีทนายความหรือไม่ ถ้าไม่มีและผู้ต้องหาต้องการทนายความ ให้รัฐจัดหาทนายความให้

การจัดหาทนายความตามวรรคหนึ่งหรือวรรคสอง ให้พนักงานสอบสวนปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง และให้ทนายความที่รัฐจัดหาให้ได้รับเงินรางวัลและค่าใช้จ่ายตามระเบียบที่กระทรวงยุติธรรมกำหนดโดยได้รับความเห็นชอบจากกระทรวงการคลัง

เมื่อได้จัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาตามวรรคหนึ่ง วรรคสอง หรือวรรคสามแล้ว ในกรณีจำเป็นเร่งด่วน หากทนายความไม่อาจมาพบผู้ต้องหาได้ โดยไม่แจ้งเหตุขัดข้องให้พนักงานสอบสวนทราบหรือแจ้งแต่ไม่มาพบผู้ต้องหาภายในเวลาอันสมควร ให้พนักงานสอบสวนทำการสอบสวนผู้ต้องหาไปได้โดยไม่ต้องรอทนายความ แต่พนักงานสอบสวนต้องบันทึกเหตุนั้นไว้ในสำนวนการสอบสวนด้วย”.

^{๓๓} โปรดดู ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๑๓๔/๓.

นอกจากนี้ พบว่าปัญหาเรื่องทุนทรัพย์ในการดำเนินคดีเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชนส่วนใหญ่ และทำให้ขาดความสะดวก และรวดเร็วในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม รัฐจึงต้องสนับสนุนการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมโดยการจัดหาเงินทุนแก่ประชาชนผู้ยากจน ซึ่งต่อกรณีดังกล่าวได้มีการจัดตั้งกองทุนยุติธรรมเพื่อให้การช่วยเหลือประชาชน ดังที่จะได้กล่าวในรายละเอียดในหัวข้อ ๔.๒.๔

๔.๒.๒ การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม

องค์กรในกระบวนการยุติธรรมประกอบด้วยหน่วยงานหลายหน่วยงาน เช่น ตำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ ซึ่งต้องมีการปฏิบัติงานเชื่อมโยงประสานกันเป็น “กระบวนการ” ที่สามารถอำนวยความสะดวกได้อย่างมีประสิทธิภาพ การขาดการบูรณาการและขาดความเป็นเอกภาพของกระบวนการยุติธรรม เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้กระบวนการยุติธรรมเกิดความล่าช้า ไม่เสมอภาค มีการทำงานซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงานแต่กลับไม่เชื่อมโยงกัน ทำให้เป็นอุปสรรคปัญหาของการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชน และเกิดข้อเรียกร้องในการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมเรื่อยมา ซึ่งการบูรณาการการทำงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมอาจเกิดได้ด้วยความร่วมมือของทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดเวทีถกแถลงร่วมกันถึงสภาพปัญหาและร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการยุติธรรม

นอกจากนี้ การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมในการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมนั้น อาจมีแนวทางที่จะต้องดำเนินการเพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้เสมอภาค รวดเร็ว และเป็นธรรมมากขึ้น โดยอาจต้องแก้ปัญหาที่โครงสร้างและระบบของกระบวนการยุติธรรมทั้งระบบ ทั้งในแง่ของการบังคับใช้กฎหมาย หรือในแง่ของการคำนึงถึงการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของผู้เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม รวมทั้งต้องสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมจากประชาชนในการทำความเข้าใจ และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อกระบวนการยุติธรรมด้วย

๔.๒.๓ การช่วยเหลือตามพระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ มาตรา ๒๔๕ และ มาตรา ๒๔๖ ได้บัญญัติรับรองสิทธิในการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐของบุคคลซึ่งได้รับความเสียหาย เนื่องจากการกระทำความผิดอาญาของผู้อื่นโดยตนมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดนั้น และไม่มีโอกาสได้รับการบรรเทาความเสียหายโดยทางอื่น รวมทั้งการรับรองสิทธิในการได้รับค่าทดแทนในกรณีของบุคคลซึ่งตกเป็นจำเลยในคดีอาญาและถูกคุมขังระหว่างพิจารณาคดี หากปรากฏตามคำพิพากษาอันถึงที่สุดในการคดีนั้น ข้อเท็จจริงฟังเป็นยุติว่าจำเลยมิได้เป็นผู้กระทำความผิดหรือการกระทำของจำเลยไม่เป็นความผิด

การเรียกร้องหรือการได้มาซึ่งสิทธิประโยชน์ตามพระราชบัญญัตินี้ ไม่เป็นการตัดสิทธิประโยชน์ที่ผู้เสียหายหรือจำเลยพึงได้รับตามกฎหมายอื่น และในกรณีที่ผู้เสียหายหรือจำเลยถึงแก่ความตายก่อนที่จะได้รับค่าตอบแทน ค่าทดแทนหรือค่าใช้จ่าย แล้วแต่กรณี ให้สิทธิตกแก่ทายาทของผู้เสียหายหรือจำเลยที่ถึงแก่ความตายในการเรียกร้องและการรับค่าตอบแทน ค่าทดแทนหรือค่าใช้จ่ายได้ ทั้งนี้ตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด

“คณะกรรมการพิจารณาค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่าย แก่จำเลยในคดีอาญา” มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาอนุมัติค่าตอบแทน ค่าทดแทน หรือค่าใช้จ่าย ตามพระราชบัญญัตินี้ เสนอความเห็นต่อรัฐมนตรีเกี่ยวกับมาตรการในการคุ้มครองสิทธิของผู้เสียหาย และจำเลยในคดีอาญาตลอดจนการออกกฎกระทรวง ระเบียบ และประกาศต่าง ๆ เพื่อดำเนินการ ตามพระราชบัญญัตินี้และมีหนังสือสอบถามหรือเรียกบุคคลใดมาให้ถ้อยคำ หรือให้ส่งเอกสาร หลักฐานที่เกี่ยวข้องหรือข้อมูลหรือสิ่งอื่นที่จำเป็นมาเพื่อประกอบการพิจารณา รวมทั้งปฏิบัติการอื่นใดเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้

สำหรับความผิดที่กระทำต่อผู้เสียหายอันอาจขอรับค่าตอบแทนได้ต้องเป็น ความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา เป็นความผิดเกี่ยวกับเพศ (มาตรา ๒๗๖ - ๒๘๗) และความผิด เกี่ยวกับชีวิตและร่างกาย (มาตรา ๒๘๘ - ๓๐๘) ผู้เสียหายจะได้รับค่าตอบแทน ได้แก่ ค่าใช้จ่าย ที่จำเป็นในการรักษาพยาบาล ค่าฟื้นฟูสมรรถภาพทางร่างกายและจิตใจ ค่าตอบแทนในกรณี ที่ผู้เสียหายถึงแก่ความตาย ค่าขาดประโยชน์ทำมาหาได้ในระหว่างที่ไม่สามารถประกอบการทำงาน ได้ตามปกติ และค่าตอบแทนความเสียหายอื่นตามที่คณะกรรมการเห็นสมควร อย่างไรก็ตาม อย่่างไรก็ตาม คณะกรรมการฯ จะกำหนดให้ผู้เสียหายได้รับค่าตอบแทนเพียงใดหรือไม่ก็ได้ โดยคำนึงถึงพฤติการณ์ และความร้ายแรงของการกระทำ ความผิด และสภาพความเสียหายที่ผู้เสียหายได้รับ รวมทั้งโอกาส ที่ผู้เสียหายจะได้รับการบรรเทาความเสียหายโดยทางอื่นด้วย

สำหรับสภาพปัญหาที่พบสำหรับการช่วยเหลือตามพระราชบัญญัติค่าตอบแทน ผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔ นั้น ได้แก่ กรณีที่ประชาชน ไม่ทราบถึงสิทธิในการได้รับความช่วยเหลือจากพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว ซึ่งอาจเกิดจากหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องมิได้ดำเนินการประชาสัมพันธ์ให้ทราบถึงสิทธิดังกล่าว หรือปัญหาในการพิจารณา จ่ายค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา สืบเนื่องจากเป็น ดุลพินิจของคณะกรรมการฯ ในการพิจารณาผู้อยู่ในเกณฑ์ที่ผู้ยื่นคำขอจะมีสิทธิได้รับค่าทดแทน และค่าใช้จ่ายฯ หากเป็นกรณีที่ศาลมีคำพิพากษาถึงที่สุดในคดียกฟ้องเพราะเหตุพยานงานอัยการโจทก์ ไม่มีพยานหลักฐานเพียงพอที่นำสืบพิสูจน์ว่าจำเลยเป็นผู้กระทำความผิด ข้อเท็จจริงจึงยังไม่เป็น ที่ยุติว่า ผู้ยื่นคำขอมิได้เป็นผู้กระทำความผิดตามฟ้อง กรณีจะไม่อยู่ในเกณฑ์ที่ผู้ยื่นคำขอจะมีสิทธิ ได้รับค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา

๔.๒.๔ การจัดตั้งกองทุนยุติธรรม

กองทุนยุติธรรมเดิมจัดตั้งขึ้นตามระเบียบคณะกรรมการบริหารกองทุนยุติธรรม ว่าด้วยการบริหารและการใช้จ่ายเงินกองทุนยุติธรรม พ.ศ. ๒๕๕๓ เพื่อให้การสนับสนุนเงิน หรือค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย การฟ้องร้องดำเนินคดี การบังคับคดี การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กองทุนนี้บริหารโดยคณะกรรมการบริหารกองทุนยุติธรรมมี ปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน แต่เนื่องด้วยเหตุผลที่กองทุนยุติธรรมเดิมยังไม่สามารถให้ความ ช่วยเหลือผู้ยากไร้ในการเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากงบประมาณที่มาจากรัฐฝ่่าย เดียวและมีจำนวนจำกัด การทำให้กองทุนยุติธรรมมีศักยภาพในการช่วยเหลือผู้ยากไร้ในการเข้าถึง ความยุติธรรมนั้นจำเป็นต้องอาศัยเงินสมทบจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการยุติธรรม อีกรูปแบบหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ ภารกิจการเยียวยาผู้เสียหายในคดีอาญาและจำเลยที่ถูกยกฟ้องในคดีอาญา อยู่ในอำนาจตามพระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔ ซึ่งอาศัยงบประมาณแผ่นดินแต่เพียงอย่างเดียว ทำให้การเยียวยาเป็นไปได้อย่างจำกัดและไม่ทั่วถึง จึงควรให้กองทุนยุติธรรมเป็นผู้จ่ายเงินค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา เพื่อเป็นแนวทางการขยายขอบเขตของการเยียวยาและเพิ่มประสิทธิภาพการเยียวยาบุคคลดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากกองทุนยุติธรรมเดิม คณะรัฐมนตรีจึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. มาয়ังสภานิติบัญญัติแห่งชาติและสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ลงมติรับหลักการในวาระที่ ๑ แห่งร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวเมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๘ ซึ่งสาระสำคัญของกองทุนยุติธรรมใหม่ที่ตั้งขึ้นโดยยกเลิกกองทุนยุติธรรมเดิม มีฐานะเป็นนิติบุคคล เพื่อความสะดวกในการบริหารจัดการกองทุน และทำให้มีสถานะทางกฎหมายในการดำเนินการต่าง ๆ กองทุนยุติธรรมตามพระราชบัญญัตินี้ มีรายได้จากหลายทาง เช่น เงินอุดหนุนที่รัฐบาลจัดสรรให้ เงินสมทบที่เป็นค่าธรรมเนียมศาลและค่าทนายความ เงินสมทบที่เป็นค่าปรับในคดีอาญา ฯลฯ เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนในการเยียวยาประชาชนผู้ยากไร้ให้เป็นอย่างทั่วถึงมากขึ้น

นอกจากนี้เพื่อตอบสนองภารกิจอีกส่วนหนึ่งของกองทุนยุติธรรมใหม่ที่จัดตั้งขึ้นคือเป็นแหล่งเงินทุนให้กับคณะกรรมการพิจารณาค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา จึงมีการระบุนิยามคำว่า “ผู้เสียหาย” และ “จำเลย” ให้มีความหมายตรงกับพระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔ มาตรา ๔ โดยผู้ยากไร้มีสิทธิยื่นคำขอรับการสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมทางแพ่ง อาญา และทางปกครอง โดยยื่นคำขอต่อกองทุนยุติธรรม โดยคณะอนุกรรมการพิจารณาคำขอรับการช่วยเหลือจากกองทุนยุติธรรมจะเป็นผู้พิจารณาและอนุมัติ และแจ้งผลการพิจารณาโดยเร็ว

กองทุนยุติธรรมตามร่างพระราชบัญญัติกองทุนยุติธรรม พ.ศ. ที่จะได้จัดตั้งขึ้น จึงเป็นความหวังของประชาชนผู้ยากไร้ในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เพื่อให้การคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมเป็นอย่างเท่าเทียมและเสมอภาคมากยิ่งขึ้น

๕. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

ในการปกครองของประเทศเสรีประชาธิปไตยทั้งหลาย การคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพของประชาชนถือเป็นเรื่องพื้นฐานที่สำคัญที่รัฐจะต้องให้ความสำคัญเป็นลำดับแรก กรณีจะเห็นได้จากบทบัญญัติรัฐธรรมนูญที่ได้มีการกำหนดหมวดหมู่ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพปรากฏไว้ในรัฐธรรมนูญฯ ทั้งนี้ ขอบเขตในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนโดยรัฐนั้นยังรวมถึง สิทธิด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ซึ่งถือเป็นสิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชนที่รัฐกำหนดให้มีอย่างเสมอภาค และเท่าเทียมกัน

แม้ว่าการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพเป็นเรื่องได้รับการรับรองด้วยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญฯ และเป็นเรื่องที่รัฐจะต้องให้ความสำคัญเป็นลำดับแรก และรัฐได้วางหลักของสิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชนไว้หลายประการ กลับพบว่า การคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมยังคงมีปัญหา และอุปสรรคหลายประการในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เช่น ความไม่เสมอภาคในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมที่ล่าช้า ปัญหาความยากจนกับการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม การไม่ทราบถึงสิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชน การขาดการบูรณาการระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ฯลฯ ซึ่งอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ที่สำคัญเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากปัญหาในระดับ “ระบบ และ โครงสร้าง” ของกระบวนการยุติธรรมเป็นระยะเวลานานแล้ว และหลายภาคส่วนเรียกร้องให้มีการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้สะดวก รวดเร็ว และเป็นธรรม สอดคล้องตามความมุ่งหมายของภาครัฐ

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันนี้ ได้มีความพยายามในการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมเพื่อให้สิทธิของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมไปแล้วบางประการ เพื่อแก้ไข ปัญหาและช่วยเหลือประชาชนในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เช่น การช่วยเหลือตามพระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔ หรือการจัดตั้งกองทุนยุติธรรมขึ้นใหม่ ซึ่งร่างกฎหมายเกี่ยวกับการจัดตั้งกองทุนยุติธรรม ขณะนี้อยู่ในระหว่างการศึกษาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติในวาระ ๒, ๓ โดยกองทุนดังกล่าว จะมีส่วนในการช่วยเหลือผู้ที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมให้ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง การคุ้มครองสิทธิ และเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เห็นควรมีข้อเสนอแนะบางประการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการเพื่อให้หน่วยงาน ผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรม

เนื่องจากการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมเป็นเรื่องที่ยาก และมีความสลับซับซ้อนในด้านเนื้อหา และการผลักดันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระทบต่ออำนาจหน้าที่หลายองค์กร การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมในเรื่องสิทธิการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชนจะสำเร็จได้จึงต้องเริ่มจากการเข้าใจในสภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง เพื่อให้สามารถหาแนวทางแก้ปัญหาได้อย่างตรงจุดและครอบคลุม ซึ่งจะช่วยให้สามารถนำไปผลักดันให้เกิดขึ้นจริงได้ง่ายขึ้น

๕.๒.๒ การเคารพและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

การให้ความเคารพและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเป็นพื้นฐานที่สำคัญของหลัก “สิทธิมนุษยชน” รัฐจึงมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพสิทธิและเสรีภาพของประชาชนมิให้ถูกล่วงละเมิดโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือแม้กระทั่งโดยรัฐเอง กระบวนการยุติธรรมจึงถือเป็น

กลไกหลักในการบังคับใช้กฎหมาย รัฐจึงมีหน้าที่โดยตรงในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม และในการดำเนินการกึ่งนี้ให้มีประสิทธิภาพ กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องสร้างหลักประกันที่เหมาะสมในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมมิให้ถูกล่วงละเมิดโดยคำนึงถึงความสมดุลของการควบคุมอาชญากรรม และหลักสิทธิมนุษยชน

๕.๒.๓ การอำนวยความสะดวกด้วยความเสมอภาค รวดเร็ว และเป็นธรรม

สืบเนื่องจากอุปสรรคสำคัญในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชน คือกระบวนการยุติธรรมที่ล่าช้า และไม่เป็นธรรม การอำนวยความสะดวกจึงต้องดำเนินการอย่างเสมอภาค และไม่เลือกปฏิบัติ ทั้งในการบังคับใช้กฎหมาย และกระบวนการในการดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมทั้งหมด อันได้แก่ ตำรวจ อัยการ ศาล ราชทัณฑ์ โดยต้องดำเนินการต่อผู้กระทำความผิดด้วยความรวดเร็ว และเท่าเทียมกัน

บรรณานุกรม

หนังสือ ตำรา งานวิจัย

- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, ๒๕๔๗. หลักกฎหมายว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ. กรุงเทพฯ : วิญญูชน.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, ๒๕๕๖. ระบบยุติธรรมและยุติธรรมทางเลือก : แนววิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาติ ชัยเดชสุริยะ, ๒๕๔๙. มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, ๒๕๓๘. สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพมหานคร ; วิญญูชน.
- หลวงประดิษฐมนูธรรม, ๒๕๒๒. “คำอธิบายกฎหมายปกครอง” ในประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของปรีดี พนมยงค์, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- หยุด แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๙.
- บรรเจิด สิงคะเนติ, ๒๕๕๕. หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔.

Klaus Stern, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Band III/2.

Piroth/Schlink, Grundrechte, Staatsrecht II, 9. Aufl.

กฎหมาย ข้อบังคับและคำวินิจฉัยศาลที่เกี่ยวข้อง

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐
- คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์ของประเทศเยอรมนีที่เกี่ยวข้อง

บทความและหนังสือพิมพ์

- ชีพ จุลมนต์, ๒๕๕๗. สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ; รวมบทความวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ ชุดที่ ๑๒ “ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ”. กรุงเทพฯ : สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- เมธี เลขาณุกิจ, ๒๕๔๗. การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญา : เอกสารวิชาการส่วนบุคคลของ การอบรมหลักสูตร “ผู้พิพากษาศาลชั้นต้น”. กรุงเทพฯ.

ศูนย์ศึกษาดีปกครอง สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง, เอกสารวิชาการ เรื่อง
หลักความเสมอภาคและการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม.

สรุปสาระสำคัญพระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทนและค่าใช้จ่ายแก่จำเลยใน
คดีอาญา พ.ศ. ๒๕๔๔, <http://th.macmuslim.com/?p=161> [online],
๔ สิงหาคม ๒๕๕๘